

ИСИДОРИНО ПЕРО

Исидора Секулић

ЗАПИСИ О МОМЕ НАРОДУ

Исидора Секулић
ЗАПИСИ О МОМЕ НАРОДУ

Издавач
НАРОДНО ДЕЛО
Београд, Кнеза Михаила 33

За издавача
ПРЕДРАГ КОВАЧЕВИЋ
директор
главни и одговорни уредник

Уредник
др **НАТАША КОВАЧЕВИЋ**

ISBN 978-86-6150-045-9

© НАРОДНО ДЕЛО, Градска општина Савски венац, Београд, 2023.

Ова публикација у целини или у деловима не сме се умножавати, прештамповати или преносити у било којој форми или било којим средством, без дозволе носиоца ауторских права или издавача, нити може бити на било који други начин или било којим другим средствима дистрибуирана или умножавана без одобрења издавача. Сва права за објављивање ове књиге задржавају носилац ауторског права и издавач, по одредбама Закона о ауторским правима.

ИСИДОРА СЕКУЛИЋ

ЗАПИСИ О МОМЕ НАРОДУ

НАРОДНО ДЕЛО

Београд

2023

Издавање ове публикације подржало је
Министарство културе Републике Србије

О СРПСКОМ ЧОВЕКУ У ВРЕМЕ РАТНО

Ја њишем стїварносї, а не њесимизам...

Исидора Секулић

Књига Исидоре Секулић *Зайиси о моме народу* изашла је из штампе 1948. године. Уз ауторкину књигу *Из ѡрошлосїи*, објављену након Првог светског рата (1919), представља суму списатељкине ратне прозе надахнутог родољубља коју Исидора, на примеру поменутих наслова, доказује литерарним ангажманом, пишући о појединачним и колективним људским судбинама у историјском времену. „Ја сам од пусте националности ушла у војну струку“, писаће Тихомиру Остојићу у време Балканских ратова.

Будући да је преживела два светска рата, Исидора Секулић је у своје записе уткала и извесне аутобиографске елементе. „Ја нисам приповедач и не пишем приче, већ записе“, говорила је, а ове сликовите прозне форме представљају сведочанство минулог времена, актуелност историјског тренутка и неретко аутобиографски обојен доживљај сав у служби ангазоване књижевности којом уважена списатељица служи једном новом времену. За разлику од грађанске класе коју је добро познавала и којој је по образовању и пореклу припадала, нове обичаје и нове прилике које су настале након Другог светског рата, Исидора није сасвим разумела. Настојала је, међутим, да дух проживљеног историјског тренутка и личног искуства преточи у литературу, одабравши да пише о Београду, о Србији, о обичним људима чије владање у ратним околностима сведочи о патриотизму и човекољубљу. Родољубива и правична дама

високих моралних аршина, доказала се на пољу патриотских тема као вешт и проницљив посматрач.

У књизи *Зайиси о моме народу* Исидора пише о српском човеку у немирном и неизвесном времену, о појединцима из различитих друштвених сталежа и идејама које су их водиле, а све у кључу родољубља и човекољубља. Чини се, ипак, да су Исидорини текстови у дневној периодици бременитији духом националног романтизма од прозе која чини њене записе. У мору чланака ове врсте, нарочито је занимљив један који говори о Видовдану:

Каква јединствено лепа идеја, да се од Видовдана, дана опојавања и кађења мртвих традиција, да се од тога дана створи дан велике и живе замисли, дан свесног обрачунавања и активног полета... У традицији гледамо спомен, а не предестинацију. Ми нисмо само потомци Душана и Марка, ми смо деца голог и непросвећеног народа, који се због душевног мрака грехом и дивљашвом каља. Видовдан нека не буде само дан парастоса, него нека буде дан рођења и обнове велике и живе идеје; идеје која ће од нас начинити бедеме што не падају; идеје, која ће нас наврстати у један ланац да љубављу и културном снагом стегнемо и загрлимо седам разуђених делова нашег народног тела!

Интересовање за теме од националног значаја потврђује и спорадичним чланцима које објављује поводом кључних историјских датума. Године 1928. на десетогодишњицу ослобођења и уједињења Војводине у Краљевину СХС, Исидора пише:

Војводина никада није имала вулгарнога у осећањима и у мислима. Војводина је одхрањивала госпоштину која је гајила идеале; имала газде сеоске мирне и отмене; имала трговце и занатлије заштитнике науке и уметности; имала свештенство угледно и радно, имала професионалне школе које су биле барикаде; имала жене које су знале Свето писмо и по њему управљале кућу и породицу; имала богатство иза којег је стајала доколица, и доколицу иза које је стајало озбиљно размишљање...

Врло су запажени и њени текстови социјалне подлоге и размишљања у којима пише о неједнакости у друштву, о улози жене,

о значају породице, о сиромаштву, неравноправности, трпељивости. Све су се поменуте мисаоне цртице стекле у Исидориним реалистички и фактографски осликаним ратним записима који најпре представљају суму њеног животног искуства у време окупације и суму свих њених размишљања на поменуте теме пре неголи дорађен стилски, језички и књижевноуметнички колаж. Имајући у виду њихов документарни и веристички значај, живо сведочанство о једном времену и искушењима које је оно са собом донело, треба рећи да се Исидора Секулић овом књигом убројила у великане националне прозе којој је дала значајан допринос својим живописним приказима упечатљивих људских судбина у време Другог светског рата.

др Најшаша Ковачевић

*Рад овај посвећујем изјинулој мојој браћи
1912–1945
са мноіо минуїа ћуїања, до у іроб.*

ПОСВЕТА

СВЕТЛЕ НОЋИ СУ ПАЛИХ ХЕРОЈА НЕБО

Тајанство светлих ноћи,
дубока тишина се чује и види.
Прозирна даљина чак до другог света.
Грч у грудима, и у грчу стегнут
крик дивљења пред сенима, којих има,
има их, у велике светле ноћи.

*
* *

Шта светли и блиста кад јасна ноћ огране?
Шта диже тад на ноге оне који жуде, жедне,
оне на прстима што пољем ходе,
и од земље се дижу
и ослушкују ноћним слухом
и душом милују што дан такнути не да?
Шта светли? шта блиста?
Месец? Да, сагорела звезда која учи: да горење жари,
А сагорелост сија.
Сени? Да, сени којих има –
сени оних што мрли су дугим умирањем
пре но што су у борби пали, или их целат смак'о.
Њихове светле мисли сјају,
њихове мртве душе сјају.

*
* *

Сви добро знамо блистава сијања
кад светле ноћи грану!
Знамо их ми који смо у паклу били,
у пак'о затворени с нељудима што човечанство мрзе,
и муче човека и свога и туђег,
и срећни су што свет је пак'о на све четири стানে,

и весели су што у гробове бацају живе,
по логорима у животу држе мртве,
срећни су што Србија је пак'о на земљи, под земљом,
над земљом.

Авај, авај...
Али у тмину пакла сјај је доходио:
сени хероја, у велике светле ноћи.

*
* * *

Не прекида се ланац хероја, пророка, мартира,
не прекида се, јер људи страдања своја истрадали још
нису;
још су велике покретне силе: неправда, завист, мржња.
Још потребни су они што чистим духом дишу,
што чистим пером пишу,
што име потписују печатом крвавим...
Не прекида се ланац!
Дуг је ред јунака, мученика наших –
великомученика, – како записа велики наш песник.

Они нам и с оне стране гроба сјају!
Они што убијени су пали,
живот дали,
што поручују да живот хероја и није његов!
Херој, није стварност земље, –
херој је неумитни закон правде.
Правду и слободу, којих на земљи још нема,
херој види,
ка њима јуриша,
и пада,
крваво потписан оставља тестамент.

*
* *

А то што сада ту рекох –
не слушајте к’о низ почасних уздаха,
ни као читуљу, ни као опело.
Уроните дубоко у се,
осећајте тако као да правде на земљи већ има,
и чујте опет:
Животе су дали!
Младе животе!
Више не могу бити!
Не могу хтети!
Не могу моћи!
Жедни живота и моћни да раде,
изабрали су између: бити ил’ не бити –
да не буду!

Умрети је лако, умирати је тешко –
тврде они што над болесницима бдију,
они што гледали су блажени одмор клонуле главе
кад смрт најзад у дуго умирање крочи.
Ал’ има теже умирање но што је оно смртно болних.
Теже и дуже умиру они што запаљени једнога дана
на буктињи идеје, задатка, одлуке вихорне,
на буктињи морања које се мора, могућно или
немогућно –
они што свешћу и срцем реше: Игра нам је смртна,
дужност нам је смртна,
горети се мора док се не сагори –
да мучно човечанство подигне се,
да усправи се,
главу заувек да окрене од живота срамног...
Ланац се мученика зато не прекида,
сјај загробних мисли још нам је потребан.

*
* *

А пали борци и творци наши, који су?
Имена су многа, а завет њихов један.
Овако су сви се заклињали:
„Има нешто без чега живети не могу –
и има нешто су чим умрети не могу.
Не могу живети без правде у слободи,
не могу умрети малом смрћу.“

*
* *

И тако воља с две огњене главе пропне се у њима,
и баца их из пламена у пламен,
и сажећи ће их у смрти која је највећа.

*
* *

Почињу дакле умирати полако, опрезно, дуго, што
дуже,
и, умирући, задатак свршавати, све боље, све боље.
Свесно и складно је то умирање,
свестан и складан ход ка целату, куршуму, ил' ножу,
свесно и складно се ступа у смрт велику,
у пун залог јунака...
Само велика смрт, на крају дугог умирања,
само та смрт је моћна да у часу сврши што би се
свршавало дуго!
моћна да потисне време,
да премости простор,
да одбаци се од бољих закона живота,
да сама собом замени борбу милиона људи.

*
* *

Над сваким човечјим животом слика једна лебди:
слика најбољег живота, и најбоље његове смрти.
Слика се та сваком од нас привиђа често –
често су нам јасни сви стидови и кајања,
и бољи живот наш, и бољи народни живот.
Али, човек зажмури док слика та не мине...
Но хероји, жртве, они што узбрдо иду и навише мотре,
ти из вида не губе слику најбољег свог живота,
док најзад са сликом не постану једно:
„Најбољи живот изборити,
народ свој одробити,
великом смрћу умрети,
пасти жртвено да не пада легион других...“

*
* *

Борци наши су давно мртви.
Хлеб не једу више.
У прозирне ноћи слике њихових најбољих живота
лебде, плове, пролећу –
не више над њима, него над нама!
Верујете ли у сени хероја, жртава?
верујете ли Његошу да „Обилић над сјенима влада“?
над сенима којих има, у велике, светле ноћи.

ШУМАНОВИЋИ

Војводина-Србија, 1912–1914

Има домова без љубави. То су оне чудне куће, где је неко свој постао туђ, или неко туђ постао свој, и где домаћу заједницу обележавају једино кућне ограде и породична имена. Али има и читава једна држава која је такав дом без љубави. Људи су једно другом душмани, власти су уходе, а закон продеран државни кров испод којег је увек неке зима.

У тој необичној држави, по тим необичним варошицама, људи су само у појединостима искрени и само у своја четири зида добри. Све што се иначе предузима и дешава, дешава се већином по морању и по некој невољи. Врло често из зависти и пакости, од пркоса и од ината. Ако се зида српска црква, то је уз нос Швабама. Ако Немци оснивају банку, то је на пропаст Србима. Ако је Хрват постао сиротињски старатељ, сирова општинска дрва отићи ће у српски крај. Ако је отворена мађарска школа, то је за инат и Немцима и Србима и Хрватима.

Има и друкчијих случајева. Има Немаца који из српске штедионице добијају велике зајмове. Има Срба који гласају за посланика с владиним програмом. Има богатих словачких породица које се зову онако како се 1848-е године звали они који су им куће палили и дедове вешали.

Све то можда и не може друкчије да буде у држави која такорећи ниједном свом поданику није своја. Каква је то необична монархија која се зове онако како јој се не зове ниједан поданик? И какво је празно и лажно име њено, кад се од њега, као од увреде, бране и отресају толики милиони поданика?

У тој држави, у јужној једној вароши, живео је царско краљевски потпуковник Иван Шумановић. Од старине, Шумановићи су из убога планинског сеоцета у Банији. Али је то село помало заборавио

био већ Шумановићев дед, цесарско краљевски лаћман од граничара; мало више га је заборавио Шумановићев отац, цесарско краљевски мајор и поседник племићке титуле фон Ивањица; а, изгледало је, сасвим га је заборавио k. u. k. Oberstleutnant Иван Шумановић.

Једаред, приликом Шумановићевог авансмана, на банкету у касини, кад неко у здравици помену његову старину и колевку, Шумановић се натмури, ућути, и поквари друговима весеље. Одмах сутрадан је тражио отсуство, и отпутовао да види Банију и гнездо Шумановића. Вратио се утучен, каквог га жена никад није запамтила. Наравно, питати, питати Ивана Шумановића нешто што он сам не казује, на то Шумановићка није смела ни помислити. Трећега дана, једва, потпуковник проговори.

– Видео сам своје село, видео шумарак над њим. Стоку, куће, жене, децу и старце, и разговарао сам с људима – Шумановићу задрхта брада.

– Је ли да је све лепо било, Иване? – журила је Шумановићка да растера облаке. – Свидело ти се?

– Свидело? Да, свидело ми се. Свидело. Како ти то погађаш, како ми право у срце гледаш. Знаш како ми се свидело? Тако, да сам хтео тамо остати. Оставити све, оставити децу, тебе, оставити ово, ово насеље, скинути са себе ове, ове – Шумановић је једном руком задржавао другу – молим те, Јелена, изађи, узнемирен сам.

Шумановићка навикнута на војну службу, изашла је без речи и прекинути разговор је остао да се настави, ко зна, можда тек у идућој генерацији.

Јер, Шумановић, лепо потпуковник Шумановић, имао је на праситу, самовољну нарав као ретко ко. Мало-мало, па се наљути и плане. А и кад задржи љуту и заједљиву реч, види се на целом њему да му то није лако. Чело му се набере, а доња вилица заигра ситно, као да предњи зуби грицкају нешто врло тврдо.

Шумановић и Шумановићка су имали два сина, Славка и Богдана, мамино и татино дете. Богдан, млађи брат, био је сав отац. Тако леп и тако љут. Ако што казује, командује; ако што хоће, заповеда; ако плаче, урла да се сва кућа тресе. Славко, напротив, говорио је тихо, плакао тихо и скривено, и много је времена требало да се после плача развесели. Измишљао је бајке и јуначке приче, и имао смешан обичај да место људи употребљује реч народ.

– Био тако човек и жена, па су лепо живели, али су били јако сиромашан народ – прича он.

– Шта мислиш, Богдане – говори брату, и гледа како напољу дува ветар и засипа снег – шта мислиш како је сад у шуми, и како је сиротим народима без дрва.

Једаред је као без душе дотрчао матери да тужи Богдана: – Помисли само, просуо кроз прозор пуну чашу воде, и полио сасвим одрасле народе с брковима.

Славко је још био и марљив ђак. Баш као неко добро дете из буквара. Али, с времена на време би и из њега избијао Шумановић: умео је и он бити тврдоглав.

Једном приликом је наишао тук на лук, и ствар се доста рђаво свршила. Славко седи код прозора и чита неку историју – био је тада већ у четвртом разреду гимназије – и одједаред, усред општег ћутања, полугласно изговори: Аха, сад знам. – Отац га на то запита о чему чита. Славко ћути. Отац понови питање. Славко ћути. Отац скочи да погледа у књигу, а Славко је залупи. Потпуковник дрекне што је игда могао: – Говори, кад заповедам! – Славко није говорио. Тада се разјарени отац заборавио и душмански је избио свога већ одраслог сина, на кога дотле никада није подигао руку. Али, Славко није рекао шта је прочитао и мислио, и охоли Иван Шумановић је претрпео први пораз од свога првенца.

Међутим, што охоли Иван Шумановић никоме не би могао опростити, опростио је Славку. Догађај се заборавио. Породични живот, рецимо, текао је опет мирно, примерно. У љубави и у послушности – како се шалио Шумановић.

Наравно, као свагде где има деце, долазило је понекад до криза. У таквим приликама би јаче пробила на површину разлика у природи двојице браће. Богданови преступи и његове ћуди у природи су типичне, реглеманске. Знао се одмах цео ток и поступак. И казна и последице. Славко је задавао родитељима теже задатке. Тако, већ при крају седмог разреда почео је показивати, а у осмом разреду сасвим јасно показао неку промену целог свог бића.

Шумановић спочетка није томе приписивао никакав нарочити значај.

– Тако то мора да буде – говорио је жени. – Дође загонетан дан, кад дојучерашња деца постану одједаред загонетни младићи.

Откидају се полако од родитеља и родитељске куће. Не треба им више мекост породичног круга, чување своје душе и тела бацају немилостиво пред искушења. То је почетак самосталног живота деце, и тај бол не мимоилази ни једног родитеља.

Али касније, Шумановић се почео љутити, па је чак и претио.

Славко је међутим и даље био нејасан, и околина је и даље само нагађала шта му је. Неки су тврдили да је сентименталан, неки да је необично паметан. Други су говорили да сувише много чита и да је од тога збуњен. Најзад, било их је који су сумњали да је подмукао, да нешто смишља. Најзанимљивије је међутим било то што ни сам Славко није знао шта је заправо с њим. Осећа да га нешто притискује, да му смета. Тражио је и нагађао, али ништа није могао наћи. А није хтео никога да пита, мислио да му се све то само тако чини. Тада се једнога дана десило нешто што је у неизвесност и несмелост Славку унело светлост истине и разлога.

У једном селу њихова котара побунили се били Срби сељаци зато што су им крњили земљу, полагајући двоструку стратегиску пругу. Славков отац добије наређење да на лице места пошаље „берајтшафт“. И кад је отишао тај берајтшафт, а за њим и Иван Шумановић, и побуна мало и крваво угушена – Славко је пробдео неколико тешких ноћи. Одједаред, били су му јасни и историја и политика, и школа, и кућа, и варош, и цео очев, његов, и народни живот. Толико му је све то постало јасно, да би могао сатима о томе разговарати, препирати се с ким било на свету, и, тако му се чинило, у сваком случају имати право.

Чудновато – размишљао је сам за себе ходајући по соби, – до јуче такорећи нисам био начисто ни с тим да ли ме истински нешто мучи, или ми је само досадно. А сад видим да је и једно и друго. Видим у овој нашој досадној шупљини све детаље, свачије личне муке. И велики један проблем, који је и опасан и гнусан и леп у исти мах. Не! То није могло ући у мене преко ноћи! То је већ морало бити у мени... А како је опет чудно и то, да се у човеку развија неки процес, а човек много времена не зна о том. Док, једног дана, не дође неки обртни тренутак. А обртни тренутци, преокрети, одлуке, можда читаве револуције у души, зависе често од једног дана, од једног часа, од непредвиђеног догађаја, чак можда од једног разговора или геста... И, све то, није дело памети, то је дело крви. Крв је оно што

казује откуда је ко, шта је, и куда иде. Сад знам да сам већ онда све знао кад ме је отац бадава тукао. Тукао зато што нисам умео рећи шта сам осетио. А то је било сазревање моје крви. Кап по кап, од танке жилице до млаза, од млаза до потока, од потока до реке, и река та сад хуји и шуми и тражи своје ушће, своје море... У школи је туђински и непријатељски. Другови, покрајине, вароши, писци, песници, све се то дели на ми, ви, и они и на наше, ваше и њихово. А на свакој граници између нас и вас ископане вучје јаме завађених народности. Професори уходе, мрзе и подозревају своје ђаке. „Шумановићу, чувајте се! Провидим вас као флашу дестиловане воде“ – почиње своје предавање мој професор хемије... У вароши, на све стране, снисходљивост, лицемерство, лаж. Има два хришћанства, има два распета Христа, нема ниједне заједничке народне, људске радости, ниједног општег празника. Ликују Срби кад дифтеритис подави немачку децу; веселе се Хрвати кад су српске њиве уништене, банкротан српски трговац је национална сатисфакција немачкој или мађарској чаршији...

Славко Шумановић је одједаред сазрео. Као што је то, уосталом, случај код све деце која се буде једног тмурног дана у једној тмурној средини. Нејасно услед чега, али се та спонтана обавештеност јавља у таквој мери, да се дојучерашњем безбрижном детету свали одједаред проблем на груди. Тако се Славку Шумановићу свалила одједаред Аустрија на груди. Сам од себе је сазнао да је из сваке државне, жупаниске или општинске функције по једна страна искључена. Сам од себе је осетио да устриски полицајац или мађарски жандарм није онај униформисани сељак што просипа пиљарицама рђаво млеко, и стоји цео дан уз улични фењер; ни онај до зуба наоружани бивши каплар што убија људе којима падне на ум да некад употребе своје право гласа – него да је то нешто невидљиво, свугде присутно, што на неки начин обухвата све људе, и чији рејон се простире до постеље, фијоке, папуче и џепа сваког појединог човека, без изузетка.

И кад се тај доживљај јави, то је као нека криза опаке болести, од које се устаје са неизгладљивим богињавим траговима на души.

У таквом расположењу, мало блед и промењен, пошао је Славко у собу свога оца који се прошле ноћи вратио из побуњенога села.